

Szwajcarzy na ziemi krzyżackiej. Chorągiew szwajcarska w bitwie pod Tannenbergiem (Grünwald) 1410.

H. A. Segesser, (Brunegg 1933)

W Ziemi Świętej szwajcarscy krzyżowcy poznali i docenili braci zakonnych - *Fratres Hospitalis Sanctae Mariae Theutonicorum in Hierusalem* (panów niemieckich)¹. Kiedy wrócili do domu, nadali im zamki, domy, dobra i środki na utrzymanie. Bracia zgodnie ze swoimi statutami poświęcali się chorym w swoich szpitalach, duszpasterstwu w licznych kościołach patronackich i służbie wojskowej. Panowie niemieccy nosili biały płaszcz, tunikę i tarczę z czarnym krzyżem (ryc. 48).

Fig. 48. Franz Senn v.
Münsingen. Komtur
zu Könitz 1393—98.

Pierwotnie do przyjęcia w poczet braci rycerzy wymagane było pochodzenie ze stanu rycerskiego (od czterech pokoleń), ale nie w przypadku braci duchownych². Wstępując do zakonu brat rycerz musiał przywieźć własną zbroję, dwa do trzech w pełni wyposażonych koni i swój prywatny majątek. Jednak w szeregach zakonu nie pozwalano mu posiadać żadnej własności; to, co odziedziczył, przypadało zakonowi. Sytuacja ta powoduje, że część zakonników o znanych szwajcarskich nazwiskach nie może być jednoznacznie sklasyfikowana w genealogii swoich rodzin. W średniowieczu dla brata zakonu jedynym znakiem identyfikacji mogła być pieczęć urzędnicza. Zasady tej przestrzegano w Prusach, choć tutaj mniej skrupulatnie, ale prywatne pieczęcie krzyżackie w średniowieczu są również

¹ Dr. F. Wey: Die Deutschordenskommande Hitzkirch. Diese vorzügliche Monographie enthält viel allgemein Wissenswertes über den DRO, reichhaltige Literaturangaben und Register (zitiert: Wey). — Joh. Voigt: Namenscodex des Deutschen Ritterordens (zitiert: Voigt); Graf Mirbach-Harff: Beiträge zur Personalgeschichte des Deutschen Ritterordens, im Jahrbuch der k. k. Herald. Gesellsch. „Adler“ Wien, spez. für die Bailei Elsass-Burgund, Jahrgang XIX/XX (1890) und F. F. O II (1892), wo die Schweizer Komtureien besprochen sind (zitiert: Adler). — HBLs erwähnt unter den betreffenden Ortsnamen die Ordenshäuser.

² Wey 38 — 47. — Aufgenommen wurden nur Brüder aus deutschem Sprachgebiet und den Niederlanden. Die Proben auf 16 Ahnen erst durch das Grosskapitel von 1671 eingeführt (Instruktion f. d. Legung der Ahnenproben f. d. DRO., Wien 1902). — 1871 führte der Orden als „Ehrenzeichen“ für österreichische Adelige, welche sich um das freiwillige Sanitätswesen des DRO verdient gemacht, das „Marianer-Kreuz“ ein. Seit 1874 wurde es auch Ausländern, seit 1879 auch an Angehörige anderer christlicher Bekenntnisse verliehen (Mitteilung von Herrn Dr. P. M. Turnier, Zentralarchivar des DRO in Wien). Dieses „Marianerkreuz“ wird zu Unrecht im Ausland mit dem Ritterkreuz des DRO verwechselt, z. B. im Larousse du XXe siècle, II. 712 (Table 13)!

rzadkością w Szwajcarii³. W wypadku ikonografii najczęściej nie ma wzmianki o zakonie, jedynie w wyjątkowych przypadkach w legendzie widnieje napis „*Frater*” lub w prawym górnym rogu znajduje się krzyż, a później tarcza zakonu. Dopiero w XVI i w XVII w. herb zakonu został przez dostojników połączony poprzez kwaterowanie z własnym. W XIX w. na krzyżu zakonu widniał herb prywatny (w formie tarczy sercowej). (ryc. 49—53)⁴

Fig. 49. Graf Berchtold v. Buchegg, K. zu Basel 1327.

Fig. 50. Frater Werner v. Eptingen 1336.

Fig. 51. Andreas v. Mörsberg, K. zu Sumiswald 1403—1414.

Fig. 52. Hans-Beat Segesser v. Brunegg als K. z. Freiburg i. B. 1655.

W chronologicznej kolejności udokumentowanych źródłowo wzmianek komendy krzyżackie na terenie dawnej Konfederacji Szwajcarskiej to: Fräschels koło Ins 1225, Sumiswald 1225, Köniz 1226, Mulhouse 1227, Sandegg koło Steckborn ok. 1253 (przeniesiony do Mainau w 1272), Hitzkirch 1236, konwent duchowny w Bernie, którego zwierzchnikiem był kapłan ludowy (pleban) w 1256, Bazylea w 1293, Tannenfels w 1348; Z komturii Beuggen na prawym brzegu Renu (1246 r.) powstała w 1644 r. komtura filialna Mellingen⁵. Zakonnice krzyżackie żyły w Hitzkirch (1276-1307) i Bernie (1342-1427)⁶. Jedynie komendy Miluzy do 1787 r.⁷ r., Bazylei do 1803 r.⁸ i Hitzkirch do 1806 r.⁹ r. przetrwały reformację w swoim pierwotnym charakterze. Wyraźnie brakuje Zakonu Niemieckiego na wschodzie w Reuss (stara granica Małej Burgundii) i w całej wschodniej Szwajcarii, gdzie z drugiej strony

³ Wey 31. — E. v. d. Oelsnitz: Die Wappen der Ritter des DO (Altpreuss. Geschlechterkunde 1929 Heft 1). Auf Fresken und sonstigen Denkmälern führten die Ordenritter auch in Preussen ihre angestammten Wappen weiter. — Herr Oberbaurat Dr. B. Schmid, Vorstand der Schlossbauverwaltung Marienburg, hat das Ordensland nach Siegeln durchforscht, fand aber keine Privatsiegel von DO-Brüdern. — Durch zahlreiche Mitteilungen und Überlassung der hier publizierten Photographien oder Zeichnung preussischer Siegel hat er diese Arbeit in entgegenkommender Weise gefördert (zitiert: Schmid). Ich spreche ihm dafür den verbindlichsten Dank aus. Die vollständige Serie der Siegel der bernischen Komtureien verdanke ich Hrn. E. Meyer, Adjunkt des Staatsarchives von Bern, andere Hrn. Galbreath in Baugy s/Clarens, dem Staatsarchiv Basel, dem Schweizerischen Landesmuseum und dem Bad. Generallandesarchiv Karlsruhe.

⁴ Herald. Archiv 1910, S. 53 (Fig. 41, 42).

⁵ Wey 6 — 10. Literaturangaben über einzelne Schweiz. DO-Komtureien; Adler, 1. c.; über Basel: Herald. Arch. 1920, S. 24 ff.

⁶ Als während des 30jährigen Krieges die süddeutschen Komtureien dem Orden zeitweise verloren gingen und das Provinzialkapitel bisweilen nach Hitzkirch (Luzern) verlegt werden musste, kaufte der Landk. Heinrich Schenk v. Castell 1644 von den Segesser v. Brunegg deren Burghaus Iberg zu Mellingen und richtete sich dort ein. Sein und das DO-Wappen wurde in Holzschnitzerei an der Holzdecke des nördlichen Eckzimmers des ersten Stockes gegen die Reuss und in Stein über einer äusseren Kellertür angebracht. Bei Einbauten verschwand in den letzten Jahren die Holzschnitzerei, die steinernen Wappen (auch die der Segesser) wurden in Phantasiefarben bemalt! 1731 durch die Segesser zurückgekauft, gehört Iberg seit 1779 der Stadt Mellingen. (Sautier: Die Familienfideikomisse der alten Republik Luzern 286 ff.); Merz: Aarg. Burgen I, 265 ff.; Merian: Topographia 1654, S. 61 (a). — In der Pfarrkirche zu Mellingen hängt eine schöne Glasscheibe des Landk. Frhrn. Joh. Heinrich v. Stein von 1630.

⁷ Wey 25 — 26, 58 — 63, und Adler 1890.

⁸ Einverleibung Mülhausens an die Französischen. Republik 1798. Das merkwürdige Siegel stellt einen Löwen (nicht Markslöwen) dar, welcher seine, nach der Legende, totengebornen Jungen durch Anbrüllen auferweckt (Symbol der Auferstehung, Schlussstein Ordenskirche Wargen bei Königsberg, Mittig. v. Dr. Schmid, Marienburg).

⁹ Herald. Arch. 1921, 25 ff.

Fig. 53. Wolfgang
von Klingenberg.

Komtur krajowy
Alzacji-Burgundii
1483 — 1514.

występują joannici¹⁰ i lazaryci¹¹. Oprócz tego ograniczenia geograficznego, wyraźnie niemiecki charakter zakonu uniemożliwiał jego ekspansję na obszar francuskojęzyczny, gdzie dominowali templariusze¹² i szpitalnicy, którzy rozprzestrzenili się, jako nie objęci ograniczeniami etnicznymi. Z politycznego punktu widzenia te zakony rycerskie, choć szanowane i popularne, pozostały dla nas bez znaczenia.

Szwajcarscy krzyżacy należeli do baliwatu Alzacji-Burgundii, na którego czele stał komtur krajowy (*Commendator provincialis*). Podlegał on mistrzowi krajowemu niemieckiemu (*Magister Preceptor Alemannie*), dopóki kłopoty finansowe nie zmusiły go do przydzielenia terytoriów Alzacji-Burgundii, Koblencji, Austrii i nad Etsch wielkiemu mistrzowi Zollnerowi von Rotenstein (1382-1390). Obszary te stały się baliwatami kamerami wielkich mistrzów. Od tego momentu „mistrz Niemiec” nie był już brany pod uwagę w przypadku Szwajcarii (ryc. 54).

Fig. 54. Visitatoren des
Deutschmeisters (Orig.-
Stempel) DO-Archiv
Wien.

¹⁰ Die Johanniter waren in der Schweiz älter, verbreiteter und begütert als der DRO. Sie besaßen 18 Komtureien: Hohenrain 1183, Buchsee 1192, Bubikon 1198, Basel 1206, Rheinfelden 1212, Thunstetten 1220, Tobel 1228, Freiburg 1229, Leuggern 1236, Mülhausen 1244, Klingnau 1251, Rottweil 1281, Reiden 1284, Wädenswil 1287, La Chaux 1289, Compsières 1312, Biberstein 1335, Küssnacht bei Zürich 1373; ausserdem Spitäl in Orbe, Moudon, Montbrelloz, Saigesch, Chur, Brig, Simplon, Miso, Maltantone und einige Graubündner Berghospize.

¹¹ Sauer: Der Lazariterorden und das Statutenbuch von Seedorf, Dissert. Freiburg i/Ue. 1930. Die Lazariterhäuser Schlatt bei Freiburg i. B., Gfenn (Zürich) und Seedorf (Uri) bildeten eine Ordensprovinz.

¹² Tempelherren gab es in Basel, La Chaux, Compsières und Genf. Ihr Besitz ging nach ihrer 1312 erfolgten Aufhebung an die Johanniter über.

Wielu Szwajcarów wstąpiło do Zakonu Niemieckiego jako rycerze lub duchowni. Wielu zostało komendantami domów lokalnych i zagranicznych, wielu komturami w Alzacji-Burgundii, Lotaryngii, Frankonii, Turyngii, Hesji, Saksonii, Sycylii¹³, a nawet Hiszpanii¹⁴. Baron berneński Burkhard IV von Schwanden osiągnął najwyższą godność wlk. mistrza. Z komtura w Köniz (1275) został komturem krajowym Turyngii i Saksonii (1277) oraz Hesji (1281-1283). W 1283 roku kapituła zakonu w Akce mianowała go wielkim mistrzem, wkrótce potem udał się do Prus i w 1286 roku poprowadził kampanię przeciwko Litwie. W 1290 roku powrócił do Akki (*Saint Jean d'Acre*) na czele krucjaty. Była to ostatnia podróż Burkharda. Ten Berneńczyk zasłynął jako ustawodawca - jako pierwszy dodał swoje ustawy do Statutów¹⁵. (ryc. 55—56)

Fig. 55.
Burkart III v. Schwanden 1263.

Fig. 56.
Burkard IV. v. Schwanden, Hochmeister des DR
1283—1290.

Jako Szwajcara rzadko wspomina się wielkiego mistrza Hansa von Teufen (Tiefen), który rządził od 1489 do 1497. Kronikarz zakonny Paul Pole (ur. 1532), który mógł go znać, nazywał go „Szwajcarem”, a od 1259 r. można jego ród identyfikować głównie w Schaffhausen. Gałąź, z której pochodził Hans, wyemigrowała już w 1338 r. i od 1358 r. miała swoją siedzibę w Seftenau niedaleko Lindau nad Jeziorem Bodeńskim. Stary herb, czarne podwójne skrzydło w polu białym, był już wtedy zastąpiony dwoma białymi podwójnymi skrzydłami w polu czerwonym¹⁶.

W roku 1291 Akka (*Saint Jean d'Acre*), ostatnia chrześcijańska baza w Palestynie, została utracona. Siedzibę wielkiego mistrza przeniesiono zatem do Wenecji, w 1309 r. do Malborka, a w 1466 r. do

¹³ Burkard v. Hasenburg (Asuel), Adler 1890, 37 n. 9.

¹⁴ Eberhard v. Mörsberg 1240 K. zu Dann (Elsass), 1246 Landk. von Lothringen, 1255 Landk. von Spanien (Adler: 1890, 25, und 1901, 147; Merz: Oberrhein. Stammt. 40); ferner: Volmar v. Bernhausen 1257, K. zu Königsberg, 1268 — 1271 Landk. von Franken und 1282 — 1287 von Spanien, fiel, nach Preussen zurückgekehrt, 25. V. 1287 gegen die Samogiter (Adler 1901, 147).

¹⁵ Adler 1892. — Wey XI, 37, 39, 40. — Zuletzt in Wappenrolle von Zürich No. 553 wurde Burkarts Zugehörigkeit zum Berner Freiherrngeschlecht bezweifelt. E. v. d. Oelsnitz erwiderte: „Woher stammt der Hochmeister Burkard v. Schwanden?“ (Altpreuss. Forschungen, Jahrg. 7, Heft 2). Er kommt zum Schluss, dass Burkard doch Berner war. Er heisst urkundlich immer „Swnden, Standen, Srandin“, sein Vorname ist bei den Bernern üblich, nicht aber bei den Schwenden v. Weinheim (Hessen). Diese hatten keine Beziehungen zum DRO, während Burkarts Familie zu den Benefaktoren gehörte. Die Wappentafel der Landkomture v. Hessen in der Elisabethenkirche zu Marburg gibt Burkard die um 1263 auftretende dritte Wappenvariante der Berner Schwanden, in Weiss drei schrägrechts gestellte rote Sterne (Fig. 55), welche gewiss in Hessen kaum bekannt war, wenn nicht zuverlässige Tradition sie für Burkard überliefert hätte. Die Hochmeistertafel gibt ihm irrig das Wappen der Schwenden v. W. : in Weiss rote Sturmleiter mit 3 Speichen (Siebmacher 1655, Bd. V 25). — Im Einsiedler Anniversar hatte „Burckardus de Swanden, Johannis Abbatis frater, Magister fuit totius ordinis Teutonicorum...“ Jahrzeit im Juli (Abt Johann v. Schwanden regierte, als dritter seines Geschlechts, 1299 — 1327, HBLS V. 28); fälschende Interpolationen Tschudis machen den Hochmeister zum Glarner und vermengen ihn mit Burkard v. Schwanden, Johanniter-Komtur zu Buchsee (Geschichtsfreund I, 418/423). — Dr. Schmid bemerkt, dass die Ordens-Wappenbücher des XV. und XVI. Jahrhunderts ältern Würdenträgern wahllos irgendwelche greifbaren Wappen namensähnlicher Familien gaben. Er teilt die Ansicht v. d. Oelsnitz's, dass Burkard v. Schwanden Berner war.

¹⁶ HBLS VI 528. — Siebmacher 1655, I. Bd. V. 28, und Porträt im Dom von Königsberg (Dr. Schmid).

Królewca. Zakon utracił Prusy w 1525 roku. Odtąd Mergentheim (Wirtembergia) było siedzibą wielkiego mistrza aż do 1806 roku. Następnie, aż do upadku monarchii habsburskiej, Wiedeń. Arcyksiążę Eugeniusz V z Austrii był ostatnim wielkim i niemieckim mistrzem zakonu. Od tego czasu Kuria Rzymska przekształciła zakon rycerski w zakon kapłański. Rycerze honorowi i profesii nie są już akceptowani. Wielkim mistrzem jest obecnie brat kapłan dr. Norbert Klein, biskup tytularny Seyne¹⁷. *(na urzędzie wielkiego i niemieckiego mistrza Zakonu Niemieckiego w latach 1923-33 – przyp. A.D.)*. Krzyżacy i joannici na tych terenach byli zobowiązani do wspierania lokalnych władców. Komtur Bazylei Rudolf von Randegg walczył po stronie austriackiej w 1405 przeciwko St. Gallen w Höllenweg koło Arbon i w 1444 w armii Delfina Roberta de Bressé, wielkiego przeora joannitów we Francji, w St. Jakob an der Birs¹⁸. Podobno z powodu austriackiej stronnictwa komtura ludność Lucerny zniszczyła zamek zakonu Tannenfels w roku 1388¹⁹. Po dostaniu się pod zwierzchnictwo federacji szwajcarskiej bracia niemieccy dzielnie walczyli w bitwach po stronie Szwajcarów. W zwycięskiej bitwie pod Laupen (1339) Diebold Baselwind, krzyżacki kapłan z Berna, niósł Najświętszy Sakrament²⁰. Inni krzyżacy rycerze odegrali także rolę w historii Szwajcarii: Hrabia Berchtold von Buchegg (Solothurn), syn Heinricha von Buchegg, landgrafa Małej Burgundii i Adelheid von Strassberg (1297-1353), komtur Beuggen, Sumiswald, Gebweiler i Moguncji, komtur krajowy, biskup Spiryt i Strassburga (ryc. 49)²¹. Piotr von Stoffeln (1316-1371) komtur Beuggen, Hitzkirch, Sumiswald, Tannenfels i komtur krajowy, został gubernatorem austriackim w Rothenburg, jako członek rady książąt i królowej Agnieszki Węgierskiej, regentki Przedgórza Austriackiego (ryc. 57)²². Bracia Mangold II i Werner II (ryc. 58)

Fig. 57. Peter v. Stoffeln, Komtur zu Hitzkirch u. Tannenfels 1355.

Fig. 58. Werner v. Brandis, Komtur zu Basel 1390.

z potężnej rodziny berneńskiej dynastii von Brandis sukcesywnie zarządzali wszystkimi komendami szwajcarskimi, w tym Beuggen i czterokrotnie baliwatem Alzacji-Burgundii. Jako komtur krajowy Mangold wraz z Wernerem nabyli majątek od wdowy po Ritterze Burkarcie II około 1345 r. - zamek Tannenfels i posiadłość o tej samej nazwie nad jeziorem Sempach wraz z Kasteln w pobliżu Menznau. W 1347 roku zakon podniósł Tannenfels do rangi komturii i powierzył je Piotrowi von Stoffeln²³. Cofnijmy się jednak do wspomnianych już nabytków zakonu w Prusach²⁴. Polski książę piastowski

¹⁷ Mitteilung des "f Herrn Dr. Schindler, Zentralarchivar des DRO, Wien.

¹⁸ Herald. Archiv 1920, 30, S. 30; Hürbin: Schweiz. Gesch. I, 367.

¹⁹ Luzerner Diebold Schilling (Ausg. 1932), Fol. 17, S. 38; Jubiläumsschrift Dr. R. Durrer, 187 ff.

²⁰ Die Heerfolgepflicht der Komturei Hitzkirch wurde z. B. 1432 X 21 und 1452 I 25 durch die Landkomture gegenüber Schultheiss und Rat v. Luzern vertraglich geordnet (StALuzern, F. Hitzkirch).

²¹ GHSG I 71 und Adler 1890 5. Sein Bruder Mathias 1313 — 1328 war Probst zu Luzern, Custos zu Murbach und Erzbischof von Mainz.

²² Wey 76 — 83; Wappenrolle von Zürich (1930) Nr. 416; Adler 1890, 92.

²³ Jahrb. Schweiz. Gesch. XXXVI 39 — 40, Wey 88, 153, Adler, Voigt.

²⁴ Der Piaste Miesko I., Fürst von Polen (Dux Poloniae), hatte sich 966 taufen lassen und so sein Volk dem römischen Christentum zugeführt. Unter dieser Dynastie, die 1370 mit Kasimir dem Grossen erlosch, ist Polen gross geworden und hat

Konrad z Mazowsza i Kujaw, pod naciskiem pogańskiego ludu bałtyjskich Prusów, wezwał Zakon Niemiecki i przekazał mu posiadłości Nieszawę i Ziemię Chełmińską, które nie zostały jeszcze zdobyte. W 1226 roku cesarz Fryderyk II potwierdził tę darowiznę i podniósł wielkiego mistrza Hermanna von Salza do rangi księcia cesarstwa. Pod rządami mistrza krajowego Hermanna Balka zakon, wspierany przez krzyżowców i kolonistów, rozpoczął swoje ogromne, żmudne dzieło podboju i misji. W roku 1230 papież Grzegorz IX ogłosił to terytorium dziedzictwem św. Piotra pod władaniem zakonu. Pozwoliło to w 1235 roku na przyłączenie do Zakonu Niemieckiego polskich Braci Rycerzy Chrystusowych z Dobrzynia (*milites Prucie*)²⁵ i, co bardzo ważne, w 1237 r. także inflanckich Kawalerów Mieczowych²⁶. Rozpoczął się teraz koncentryczny atak na *Prutzenland* od północy i południa. Armie krzyżowe sprowadzano z Niemiec, Polski i Czech pod wodzą króla Ottokara II. Ten ostatni założył w 1255 roku Królewiec. Ostatecznie w 1268 roku ostatni książę pruski Skurdo został zepchnięty na Litwę. Podbity, nowoczesny, ściśle zorganizowany kraj był już usiany miastami i warownymi klasztorami. Powstało państwo religijne, które musiało jednak toczyć trudne wojny z Rusinami²⁷, Litwinami, Polakami i Brandenburczykami²⁸. Coraz silniejszy był napływ do Prus krzyżowców z Niemiec, Francji, Flandrii, Anglii i Węgier. Prusy stały się europejską szkołą wojenną. Dużo podróżujący hrabia Rudolf IV von Nidau ze Szwajcarii pojawił się tu trzykrotnie (1345–1375)²⁹. Także w 1363 roku przybył Jan III von Grailly, lord Rolle, rycerz Orderu Podwiązki, znany we Francji jako „*Captai de Buch*” i przeciwnik du Guesclina. W 1399 r. przybył młody Hans VIII z Rinach³⁰, w 1384 r. Konrad IV z Beuggen; mieszkaniec Bazylei Henryk z Badonii walczył w Prusach w latach 1401-1403 i otrzymał tam tytuł szlachecki³¹. To tylko przykłady – dalsze badania powinny pozwolić nam zidentyfikować innych szwajcarskich krzyżowców pruskich przed drugą połową XIII w. Jeszcze w XIX wieku nie było żadnych dowodów na to, że Szwajcarzy byli rycerzami w Prusach. Fakt, że w Hitzkirch odbywał się coroczny odpust dla 170 mnichów poległych w bitwie pod Durben w Inflantach 13 lipca 1260 r., był jedynie wzmiankowany. Aby zostać królem, Mendog, książę litewski, ochrzcił się w 1251 roku. Papież Innocenty IV pośpiesznie ogłosił jego kraj dziedzictwem św. Piotra i mianował biskupem regionalnym brata Zakonu Niemieckiego Jana. Kiedy jednak około 1261 roku Mendog powrócił do pogaństwa, prałat popadł w *partes infidelium* i został przeniesiony nad Jezioro Bodeńskie. Od 1266 do 1288 roku występuje on w źródłach jako „*brat DO Johann, biskup litewski, biskup pomocniczy Konstancji*”³²(ryc.59). Szwajcarzy w Prusach osiągnęli stanowiska religijne i najwyższe zaszczyty terytorialne dopiero w połowie XIV wieku. Pierwszym wydaje się być baron Werner II von Brandis, kompan wielkiego mistrza³³ od 1347 do 1348 roku. Dwaj synowie hrabiego Wernera II z Kiburga i Anastazji z Signau,

sich nach Süden und Osten ausgedehnt. Die Jagellonen bauten das Werk der Piasten aus. Die Herrscher Polens erlangten die Königswürde 1025 — 1034, 1076 — 1079, 1295/96, 1300 — 1305, dann endgültig 1320 — 1795 (Mitteilg. von Univ.-Prof. Halecki, Warschau). Uralter Rassenhass zwischen Polen und Deutschen erschwerte hüten und drüben eine objektive Geschichtsbeschreibung. Aus sprachlichen Gründen seien hier nur zwei Handbücher zitiert: Erdmann-Hainisch: Geschichte Polens (Bonn 1923), wissenschaftlich, mit reichen, auch polnischen, Literaturangaben und Register; Grappin: Histoire de la Pologne (Paris 1922), ohne Quellenangaben oder Register. — Putzger: Histor. Atlas. — W.Heck: Mapa Historyczna Polksi.
²⁵ Durch Herzog Konrad v. Masowien 1228 gestiftet und nach livländischem, d. h. Schwertbrüder-Recht, mit Dobrzym beschenkt. Die 1235 dem DRO nicht angeschlossenen Brüder blieben ab 1237 in Dobrzym, wo sie ausstarben (Mittig. von Univ.-Prof. Halecki, Warschau).

²⁶ 1202 in Riga gestiftet, weisser Mantel mit rotem Schwert. Sie eroberten Livland, Estland, Semgallen und Kurland, wurden aber 1236 in der Schlacht bei Säule fast aufgerieben (Schnürer: Kirche und Kultur im Mittelalter II, 321).

²⁷ Brian-Chaninov: Histoire de la Russie, 82 — 83.

²⁸ Erdmann-Hainisch, Grappin.

²⁹ GHSG I 118, N0.61. Herald. Arch. 1932 2, 69. Vergel: Du Guesclin, S.140ft und Herald. Arch.1932, 155.

³⁰ GHSG III, S. 37, 44-45.

³¹ Merz: Oberrhein.Stammtafeln Nr.57, Heinrichs Vetter Markwart V.Baden war 1383 — 1417 K.zu Beuggen.

³² Schnürer, 1. c. 322/23; Geschichtsfreund II, 78, IV 109, VIII 257, XIX 257, XXVII 309, XXVIII 289, XLI 28 usw. — Urk.-Buch Zürich (Register).

³³ JBSG XXXVI 39 ff.

Konrad z Kiburga, komtur Nieszawy, Bałgi, Ostródy, w latach 1387-1389 wielki szpitalnik (ryc.60)³⁴ i komtur Elbląga, oraz Rudolf II z Kiburga, w latach 1385-1404 komtur Radzyna. Johann *Marschalk von Froburg*, prawdopodobnie ostatni z rodu Sisgau (1380-1390) - był wójtem Rogóżna, komturem

Fig. 59. DO-Priester Johann Bischof v. Litauen, Weihbischof v. Konstanz 1283 VII 27 (Pfarrlade Bürglen-Uri).

Dzierzgonia, w latach 1387-1389 wielkim szatnym (ryc. 61)³⁵. Werner von Tettingen ze znanego, zamożnego rodu z okolic Konstancji i Argowii zrobił błyskotliwą karierę. W latach 1384-1386 był niższym kompanem, 1386-1389 głównym kompanem, 1390/91 komturem Dzierzgonia i Radzyna, 1396-1399 wielkim szpitalnikiem, 1392-1404 wielkim marszałkiem (ryc. 62), 1404-1412 ponownie wielkim szpitalnikiem i komturem Elbląga. W wojnie 1409/10 pełnił funkcję członka rady zakonnej i – według źródeł polskich – głównym podżegaczem do wojny. Walczył pod Tannenbergiem³⁶.

Fig. 60. Oberster Spittler.

Fig. 61. Oberster Trapier.

Fig. 62. Oberster Marschall.

Znane rody z Aargau (Argowii) reprezentowali prawdopodobnie: Hartmann von Königstein³⁷ (1374-1395), wójt Lipna, komtur Golubia; Jakub von Rinach (1389-1405), wójt Lęborka, prokurator Bytowa,

³⁴ Grafen v. Kiburg aus dem Hause Habsburg-Laufenburg, GHSG I 24, Voigt 10, 28, 41, 43, 48. Die Komturei Elbing gehörte seit 1312 dem Obersten Spittler (Adler).

³⁵ Voigt 74, 25, 12. — Vielleicht S. Ritter Hugs (1343 — 1368) fehlt Merz, Oberrhein. Stammtafeln Nr. 54.

³⁶ Voigt 109, 8, 23, 12, 10; Dlugosz Chronik 582, 592; Banderia Prutenorum 15, 45, 49, 67. — Merz: Aarg. Burgen I, 180 ff. Wappenrolle von Zürich Nr. 137. — Aus dem Geschlecht von Tettingen stammten IL 1307 DOR zu Hitzkirch (Wey 175). Heinrich 1342 — 1354 K. zu Mainau und Köniz, Ulrich 1344 — 1359 K. zu Köniz, Freiburg i. B. und Landk. (Adler 1890, 38, 171).

³⁷ Voigt 68, 30. — Lässt sich bei den aarg. Königstein (1173 — 1470), obwohl dort der Name Hartmann achtmal vorkommt, nicht bestimmt einreihen (Merz, Aarg. Burgen II, 305/5).

w 1402 roku zbudował zamek zakonu w Barcianach, którym kierował jako prokurator do 1405³⁸; Jakub von Heideck (1399-1430), prokurator Insterburga (*obecnie Czerniachowsk, przyp. A.D.*) i Barcian³⁹. Wspomniany już Konrad IV von Beuggen (ryc. 63), syn Johanna i Vereny Truchsess von Wolhusen, który przybył na ziemie zakonne prawdopodobnie jako pielgrzym, mieszkał w Łążyńce koło Lipna w mazowieckiej Ziemi Dobrzyńskiej (1384 do 1404), która należała do zakonu do 1405 roku. Zamek i prawa lenne otrzymał od Henryka von Hornstein. Do zakonu w Beuggen wstąpił w 1394 r. i od tego czasu do 1418 r. był pielęgniarzem w *Gardauen*⁴⁰ (*Gierdawy, dziś Żeleznodorożnyj, przyp. A.D.*)

Conr. v. Buchim.

Fig. 63.
Conrad IV. v. Beuggen
(Ratsarchiv Thorn).

Trzej bratankowie słynnego komtura krajowego Piotra von Stoffeln, z dynastii założonej w Schaffhausen, zmarli jako rycerze krzyżacy w Prusach: Ulrich von Stoffeln, członek konwentu w Elblągu w 1409 r., dowodził jako wicekomtur grupą najemników i Elblążan pod Tannenbergiem w 1410 r.⁴¹; Itelhans był wójtem w Laskach pod Malborkiem od 1420 do 1431 roku (ryc. 66), trzeci nie

Fig. 64. Komturei Elbing.

Fig. 65. DO-Vogt zu Barthean.

Fig. 66. DO-Vogt zu Leseke.

³⁸ Voigt und Dr. Schmid. — Obwohl wahrscheinlich zu den Aargauern gehörend, lässt sich dieser Jakob v. Rinach wie ein anderer Jakob v. R. (1349 — *356 K. zu Basel, Mülhausen, Beuggen und Strassburg) nicht einreihen. Vielleicht war der Pfleger Bruder des Preussenfahrers Hans VIII (1391 — 1447 GHSG III 17, 56).

³⁹ Lässt sich bei den Luzerner Heydeggen nicht bestimmt einreihen, obwohl das Geschlecht uralte Beziehungen zu Hitzkirch hatte. In jener Periode lebten Pantaleon H. (1385 — 1403) K. zu Beuggen und Mülhausen, ferner Hans-Konrad II. DOR 1420 (GHSG III 32 330, Nr. 31, 47).

⁴⁰ Voigt. — S. Ritter Johans (1371 — 1402) und Verena Truchsess v. Wolhusen (Merz, Oberrhein. Stammt. Nr. 29). Die vielen aargauischen NamensVarianten stimmen mit den preussischen. Konrads Siegel zeigt eine vierte Variante des Beuggenwappens. 1418 XI. 1. sicherte der Konvent Beuggen dem K. v. Beuggen „pfleger. zu Cardaw so ze Pruz ist“, wohl als Vermögensrückerstattung eine Leibrente (Staat A. Aargau, F. Beuggen) — 1402 ist ein Hans v. Beuggen Bürger zu Thorn (Mittig. von Dr. Schmid). Vielleicht Konrads Vater oder ein Sohn? — Wohl noch andere schweizer. Ansiedler Hessen sich im Ordensland ermitteln. — 1425 war ein Hans Brümser DOR zu Elbing, 1480 kam als „Kriegsoberster“ Hans Brümser, Sohn Joachims und der Johanna v. Teufen, er ist der Stammvater der preussischen Brümser, deren ältere Generationen, nach dortigem Brauche als Erinnerung an ihre Heimat den Beinamen „Schweytzer“ trugen. Sie starben als v. Brumsee. 1760 aus und führten das Wappen des Schaffhauser Geschlechts. (Mittig. v. Dr. Schmid und Oberstlt. E. v. d. Oelsnitz.)

⁴¹ Söhne Konrads und der Margaritha Truchsess v. Diessenhofen. Wappenrolle von Zürich Nr. 416, Długosz Chronik XIII 582, Banderia Nr. 28, Anz. Schweiz. Altertumsk. 1902, 20 ff.

sprawował żadnego urzędu. Arnold von Baden prawdopodobnie należał do rodu rycerskiego z Bazylei, od 1390 rycerz krzyżacki, 1401-1408 kompan wielkiego mistrza, następnie wójt Gotlandii i Nowej Marchii, w 1410 komtur Człuchowa i członek rady zakonu, początkowo dowodził grupą armii pod *Frydlandem* (Pomorze), a latem poległ na Pomorzu Południowym, a nie, jak twierdzi Długosz, pod Tannenbergiem⁴². Peter von Breiten-Landenberg z Zurychu, pielęgniarz w Działdowie w latach 1409/10, mógł służyć jako żołnierz pod Tannenbergiem, w roku 1414 był pielęgniarzem w Szczytnie⁴³. The Thurgauer Konrad von Helmstorf był pielęgniarzem w *Mortau* (Mortąg ?) w 1417, w *Meselang* od 1419 do 1427 i w Lasowicach⁴⁴ od 1427 do 1432. Konrad von Kallenbach, pielęgniarz w Szczytnie w latach 1469–1474, prawdopodobnie pochodził z rodziny Rheinfeld⁴⁵. Wydaje się, że transfery Szwajcarów do zakonu miały miejsce także po wyborze na wielkiego mistrza Hansa von Teufen (1487-1493)⁴⁶. Ostatnim, choć jedynie z misją do wielkiego mistrza w Prusach, był komandor Hitzkirch Hans Albrecht von Mülinen w 1518 roku. (Wey 161).

Przełożył: Arkadiusz Dzikowski

⁴² Voigt 109, 112, 67, 72; Długosz und Banderia nennen ihn immer A. v. „Baden“ (fehlt Merz, Oberrhein. Stammt. Nr. 57). Fiel vor 29. VIII. 1410 in Südpomerellen (Staats-Arch. Königsberg, Schieblade XIII 4). Laut Mittag. von Dr. Schmid gab es in Kolberg ein Patriziergeschlecht „von dem Bade“.

⁴³ S. Ritter 'Albrechts, Herrn zu Pfäffikon und Wetzikon, und der Verena v. Ebersberg (Studer: Die Edlen v. Landenberg, Stammt. VII; Voigt: 80, 96).

⁴⁴ Voigt 90, 94, 95. — Die Helmstorf 1213 —XVII. Jahrh., seit Mitte des XIV. Jahrh. Gerichtsherren im Thurgau. HBLS.

⁴⁵ Voigt 96. — Das Geschlecht blüht noch in Rheinfeld. Ein Zweig kam 1813 nach Polen, musste nach dem Aufstand von 1862 wieder in die Schweiz auswandern, daraus war Joseph v. Kallenbach (1861 — 1929), Prof. der slaw. Philologie an der Universität Freiburg (Schweiz) und Rektor der Univ. Wilno und Krakau, Mitglied der Poln. Akademie. Sein Sohn Sigismund setzt den Stamm fort.

⁴⁶ Mittag. von Dr. Schmid.